

KRIZA JE LAHKO TUDI IZZIV ZA SPREMEMBE V SOCIALNEM DELU

Bernard Striž

Živimo v krizi. Značilnost vsake krize je, da je to globalni proces, iz katerega ne more biti izvzet noben del celote, nihče se ne more izogniti težavam, ki jih prinaša kriza. Druga značilnost vsake krize je nepredvidljivost. Praviloma se kriza poslabšuje vse dotlej, dokler posamezni podsistemi skušajo prevaliti bremena drugim in dokler nekateri podsistemi skušajo uveljaviti zdravilne spremembe brez ustrezne komunikacije z drugimi podsistemi. (Z ustrezno komunikacijo označujemo procese, ki omogočajo sodelovanje in medsebojno podpiranje v razvoju, a tudi tekmovanje, izražanje konfliktnih interesov in iskanje novih političnih rešitev za obstoječa nasprotja).

Ko v teh razmerah razmisljamo o vsebini in vlogi socialnega dela imamo pred očmi dvojen problem:

1. Kakšen je lahko koristen prispevek socialnega dela pri reševanju številnih problemov, ki se pojavljajo na vseh ravneh?
2. Kaj socialno delo lahko prispeva k prestrukturiranju sistema in k obnavljanju socialnih in človeških vrednot.

Socialno delo je ena od strok, ki služijo uresničevanju socialne politike družbe. V naših razmerah se še ni uveljavilo spoznanje, da se socialna politika oblikuje v navskrižnem in v bistvu konfliktnem delovanju različnih interesnih grupacij. V kritikah, ki z leve in desne prihajajo na naslov tako imenovanega koncepta "družbe socialne blaginje", se kaže, da so se izčrpale možnosti za uporabo socialne politike pri utemeljevanju legitimnosti vladajoče politike. Prihaja celo do obratnih učinkov. To velja tako za naše razmere kot tudi za dogajanja v svetovnem obsegu. V času blokvske tekme se nihče ni mogel vprašati kakšni so vplivi socialno-političnih ukrepov na prebivalstvo, ker je bilo videti, da so edina pomembna stvar indeksi rasti; danes pa nihče več ne more zakriti številnih negativnih vplivov državnih posegov za zagotavljanje socialne blaginje. Hkrati vsi ugotavljajo, da obstoječih sistemov ni možno na hitro spremeniti. Vse več se tudi govori o vplivih "velikega upanja" na vrednote in na dejanske odnose med ljudmi. To "veliko upanje" se danes kaže kot zadolžnica, ki so jo podpisali politiki, ljudje pa se "velikemu upanju" ne morejo niti upreti niti odpovedati. V industrijsko razvitih državah se je pokazala vsa destruktivnost idealizacij stanja, ki naj bi ga dosegli z rastjo standarda, povezanega z rastjo

industrijske proizvodnje in z intenziviranjem vseh dejavnosti, ki sodijo v okviru socialne politike in socialnega varstva.

Lansko leto smo na Višji šoli za socialno delo organizirali enodnevni posvet s temo "Možnosti preživetja v razmerah stopnjevanje ekonomske in družbene krize". Na posvetu so ugotavljali, da stojita socialna politika in socialno delo pred novimi zahtevami časa; da socialno delo lahko konstruktivno prispeva la v primeru, če se samo razloči iz okrilja socialne politke ter v odnosu do političnih struktur. Zahtevo razumem takole:

- Socialno delo mora razviti lastne potenciale za razumavanje tistega kar ogroža humane vrednote in vodi v propadanje skupnostnega tkiva, ki prepreza in prežema družbo.

- Socialno delo mora odložiti ideološka očala in si prizadevati za strokovno nepristransko spremljanje dogajanja na vseh ravneh in v vseh predelih družbe.

- Socialno delo mora v večji meri kot doslej uporabljati javne komunikacijske medije za izpovedovanje svojih zaznav družbene stvarnosti.

Le tako socialno delo se lahko osamosvoji navkljub igri političnih sil, ki krojijo dnevno politiko in razvojne perspektive družbe. Na ta način se lahko spremeni tudi razmerje med socialno politiko in socialnim delom v smislu komplementarnega razmerja, v katerem vloge niso fiksirane in razdeljene tako, da ena stran misli, druga pa zamisli izvaja; ampak mislita obe strani in imata obe strani tudi jasno opredeljene načine delovanja. Po mojem razumevanju stvari je potrebno, da socialno delo dobi besedo in da se osposobi ter dozori do te mere, da bo zmožno posredovati širši javnosti informacije o tistih vidikih dogajanja, ki jih je industrijska družba poskušala zanikati in jih odriniti na rob (smrtnost človeka kot posameznika pomeni, da si mora najti smisel življenja). Človek kot posameznik lahko preživi le, če se zadovoljivo vključuje v referenčne skupine (interakcijski sistemi). Dogajanje na ravni medosebnih odnosov vnaša v družbo večjo ali manjšo stopnjo nepredvidljivosti, zato je industrijska družba poskušala to raven dogajanja izključiti iz delovanja upravnih in političnih mehanizmov. V razvitih deželah vse bolj prihajajo do novih pogledov, odkrivajo pomen spontanosti v odnosnih skupinah in možnost, da se ravno na tej ravni porajajo nove ideje, s katerimi je možno kreativno odgovarjati na naraščajočo kompleksnost gospodarskih in družbenih sistemov.

Treba se je razvezati iz simbiotskega razmerja s katerimkoli političnim gibanjem, pa tudi s socialno politiko. Socialno delo kot stroka naj bi se v

večji meri obrnilo k lastni zgodovini. Treba je ustvariti sliko lastnega razvoja, prikazati različne vplive nanj in posebej skrbno in kritično pokazati, kako so se v preteklosti razvijali odnosi med socialnim delom in politično sfero.

V strokovnih publikacijah in v programskih dokumentih, ki so v preteklosti določali smernice za razvoj naše stroke, ni bilo razlikovanja med političnimi vizijami ter strokovnimi ocenami in cilji strokovnega dela. Politika, ki prišepetava stroki, kako naj opisuje stvarnost, ustvarja iluzijo iz katere je zelo težko najti izhod, četudi ena in druga stran že čutita katastrofalne posledice stanja, ki je bilo s tem ustvarjeno. Ljudje kot posamezniki in ljudje v družinah in drugih odnosnih sistemih razvijajo lastne vrednostne sisteme, ki jih nujno vodijo v hiperrefleksivnost, v razvijanje vedno novih potreb ob istočasnem siromašenju človeškega sveta.

Namesto ustvarjalnega npora za tvegan korak k prepotrebni spremembi se kaj lahko razvijajo nove in nove variante "istega", kar pomeni ponavljanje psevdoproduktivnih oblik dejavnosti. V takem položaju kaj lahko pride do tega, da nosilci politične moči okrivijo socialne delavce za številne probleme in da socialno delo ne bo sposobno odgovoriti s podatki o tem, kdo in kako je v preteklosti odločal o vsebini in metodah socialnega dela.

V sferi politike, gospodarstva in strokovnega dela ni možno delati po novem, misliti pa s starimi simboli in predstavami. V vlogo socialnega dela sodi, da o socialnih problemih začne govoriti na bistveno nov način, da odpravi toge ideološke vzorce in namesto tega spregovori v lastnem strokovnem jeziku. Hkrati pa je treba skrbeti za stalno prevajanje strokovnih informacij v vsakdanji jezik ljudi, katerih življenjske in delovne razmere opisujemo.

Mary Richmond je zahtevala, naj se proučevanje individualnih težav ne prične pri posamezniku, ampak naj izhaja iz posameznikove vključenosti v socialne odnose, v institucije, v stanovanjsko okolje in svet dela. Zahteva naj opredelitev težave, predstavlja socialno diagnozo. To pomeni, naj socialni delavci pri nudenju pomoči izhajajo iz opisa načinov vedenja posameznika v okvirih celovite konfiguracije polja, v katerega je posameznik vključen oziroma je z njim strukturno povezan. Vendar to zamisel danes lahko razumemo in uresničujemo zelo drugače kot pred šestdesetimi leti. V svetu znanosti, katere temeljna značilnost je bilo dualistično razlikovanje materialnega sveta in sveta simbolov ni bilo možno modelirati celovitih

prikazov dogajanja v interakcijskih sistemih, ki vplivajo na občutke osebne brezperspektivnosti, zgubljenosti in nesmiselnosti življenja, ki blokirajo posameznikove in skupinske ustvarjalne potenciale.

Marksistična ideologija ni mogla dovoliti presejanja predstave človeka kot predvsem ekonomskega bitja (*homo economicus*), predstave, ki se je dejansko razvila v prejšnjem stoletju, se pravi ob začetkih kapitalizma. Človek kot individuum je bil na ta način izločen iz strokovnega diskurza v socialnem delu in isto lahko rečemo za skupino. Posledica tega je, da je bilo socialno delo v vseh socialističnih državah samo v sebi blokirano in vsebinsko izpraznjeno.

V vseh industrijsko razvitih družbah se večja ekološka zavest ljudi, to pa vključuje tudi ekosocialni pogled na družbo in njene institucije. V zvezi s tem raste prepričanje, da je družba, ki je temeljila na predpostavkah neomejene ekonomske rasti in na predpostavkah človeka kot predvsem ekonomskega bitja, zašla v krizo, ki jo bo možno rešiti le s temeljnimi spremembami konceptov znanosti in družbe. Ko se spogledujemo s procesi prestrukturiranja v sodobnem svetu, pogosto prezremo, da marksizem, ne le da ni našel ustreznih odgovorov na probleme sodobnega sveta, ampak je našel nekaj, kar vse te nevarnosti še povečuje: marksistična miselnost je sistematično ukinjala občutljivost za zaznavanje problemov na ravni interakcijskih sistemov, v sferi neformalnih odnosov in na interindividualni ravni.

Ob vsem tem je socialno delo v primerjavi z drugimi strokami in znanostmi v izjemnem položaju. Vsi drugi se lahko izognejo bolečim paradoksom, pod katerimi se lomijo sodobni ljudje in njihovi odnosi, le socialni delavci se ne morejo nikamor umakniti.

Psihoterapevti praviloma obravnavajo le ljudi, ki imajo še željo po urejenem življenju, ki imajo realno socialno ozadje in določeno ekonomsko moč. Sociologi praviloma raziskujejo stališča in deklarirane vrednote, psihologi se ukvarjajo s sposobnostmi, socialni delavci pa se z ljudmi srečajo pogosto šele takrat, ko njihov potencial (motivacija, sposobnosti, pravni status ipd.) pride pod raven, ko še lahko funkcionirajo. Ob vsej težavnosti situacije socialni delavci dobivajo stalne očitke s strani drugih strok. Zdi se, da je umestna domneva, da se ravno na ta način uspešno vzdržuje slepota za resnične probleme, saj nastaja vtis, da problemov v resnici ni: "Krivi so socialni delavci, ki slabo delajo in ne rešujejo problemov kar po tekočem traku; kriva je tudi prenizka strokovna izobrazba socialnih delavcev." Hkrati

se ohranja mnenje, da za reševanje socialnih problemov visoka izobrazba niti ni potrebna itd. Socialni delavci so pogosto frustrirani in zato zakrivajo probleme svojega dela pa tudi lastne probleme v odnosu do drugih strok.

V dosedanjem procesu profesionalizacije je socialno delo dejansko zašlo v slepo ulico, ki si jo tako praktiki kot teoretiki komaj upamo videti.

Za teorijo in prakso socialnega dela je posebej pomembno, kako ljudje doživljajo osebne, povsem subjektivne odzive na določeno življenjsko realnost oziroma na določene razmere (bodisi da te v okolju veljajo za dobre ali za slabe). Ali človek lahko dovoli temu, kar se kaže, da "se vidi" tako, kakor se kaže samo od sebe? To so življenjske situacije, v katerih se človek, ne da bi se tega zavedel, lahko znajde na meji osebnega zloma, ko preti nevarnost, da se sesuje življenjski svet in da odpovejo strukture, ki so omogočale človeku pomensko označevanje posameznih sestavin življenjskega prostora in orientacijo lastnega vedenja.

Na tej točki človek razpolaga s številnimi pomagali, od kolektivnih (kulturnih) predstav in ritualov do psiholoških obrambnih mehanizmov, ki jih uporablja v medosebnem - se pravi socialnem prostoru ali sam pri sebi; če človek ne najde možnosti za osebno reintegracijo, se pokažejo destruktivne posledice negativnih doživetij na telesni ravni. Günter Ammon je psihiater, ki zastopa spektralni model duševnih materij in govori o različnih oblikah zloma, ki segajo od telesnih bolezni s smrtnim izidom preko nesreč in samomorov do različnih oblik iztirjenja socialnega in duševnega življenja. Kaže, da so bolezenski simptomi večkrat edina možna oblika človekove komunikacije v točki, ko mu preti, da njegove funkcije jaza ne bodo dorasle kompleksnosti in notranji protislovnosti življenjskega položaja.

Današnja znanost nas po eni strani svari pred znanstvenimi modeli in razlagami, ki so izhajali iz domnevnih vzročno posledičnih odnosov, namesto tega pa nam nudi možnost konstruiranja kibernetičnih modelov, s katerimi lahko simuliramo konkretne razmere v določenih ekosocialnih celotah. Gre za to, da konstruiramo vzorce, ki na določen način podajajo kompleksne notranje in zunanje odnose ter medsebojne vplive. Odkrivanje takih vzorcev neizogibno vpliva na poglede in misljenje ljudi, ki živijo in delajo v družinah, lokalnih skupnostih in gospodarskih organizacijah, ki so del sistema.

Ce opustimo dualističen pogled na družbo in posameznike, se pokažejo praktične naloge socialnega dela v povsem novi luči. Veča se pomen

svetovalnega dela, hkrati pa svetovalno delo v odnosu do stvarne pomoči dobiva nove funkcije. Danes se bolj jasno zavedamo, da človeku kot posamezniku nihče ne more vzeti bremena njegovega lastnega življenja in teže odločitev. Tine Hribar piše o ontoloških problemih, ki vplivajo na način doživljanja trpljenja. "Ne samo, da ni avtentičnosti brez neavtentičnosti (a ni čiste avtentičnosti, ker je čista avtentičnost iluzija), ampak tudi iluzija ni avtentična. Avtentičnost iluzije je v iluziji avtentičnosti..." "Edino tako človek zdrži in prenese, kar more vzdržati in prenesti. Sicer se zlomi, še preden pride do meje vzdržljivosti in znosnosti. Preden se sreča z grozo zgolj - nič. Iz igre je vržen, preden je izkusil njeno srečo, preden je izkusil srečo igre na srečo." (T. Hribar, 1984, str. 272).

Socialno delo s posameznikom nikakor ni le izvrševanje zakonsko določenih "dajatev", ampak predstavlja tudi celo vrsto storitev med katerimi je tudi svetovalno delo. Vse storitve, ki jih nudijo socialni delavci metodično izhajajo iz dogovora med svetovalcem in stranko o ciljih, ki ustrezajo stranki na poti kreiranja lastnega življenja v danih kulturnih in socialnih razmerah. Socialno delo naj bi pomagalo ljudem pri iskanju osebne identitete in pri prizadevanjih za preseganje naključnosti svojega lastnega položaja v družbi. Svetovalno delo naj pomaga ljudem do boljšega spoznanja tistih območij vsakdanjega življenja in dela, ki predstavljajo kontekst problemov, zaradi katerih iščejo pomoč. Pomembno je, da stranka v lastnem (osebnem) jeziku razvije take predstave, ki bodo omogočale spremembe življenjskih strategij in načinov. Socialni delavci naj bi še povečali svojo previdnost in distanco do diagnoz, ki jih njihove stranke prinašajo iz psihološko-psihiatričnih ustanov. Te diagnoze pogosto jemljejo socialnim delavcem občutek za njihovo lastno strokovno odgovornost in hromijo delovne pobude.

Socialni delavci naj razvijejo občutljivost za odkrivanje možnosti sprememb. To je možno delati učinkovito le ob medsebojnem zaupanju političnih in strokovnih ustanov. Stroka daje na razpolago pojme, v katerih se lahko opredeljujejo potrebe na način, ki je za vse družbene subjekte sprejemljiv in razumljiv. Zato se stroka in politika srečujeta na vseh ravneh oblikovanja socialne politike in v vseh fazah njenega izvajanja ter preverjanja učinkov.

V skladu s splošno teorijo sistemov zastopamo misljenje, da noben podsistem ne more nadvladati celotnega sistema; hkrati velja, da se noben podsistem ne more izdvojiti iz celote. Misel, da stoji politika zunaj celote ali nad celoto, ne more biti koristna; isto lahko rečemo tudi za stroko. V

strokovnih publikacijah zlasti pa v političnih tekstih, ki so bili objavljeni doslej, večinoma ni jasnega razlikovanja med političnimi vizijami in cilji ter strokovnimi pojmi in strokovnimi ocenami.

Pri delu s posamezniki ter s skupinami in s skupnostnimi celotami je treba vplivati na spremembe mikropolitike lastnih želja in življenjskih ciljev. V kolikor ljudje nimajo možnosti, da bi v govorjenju o sedanjosti in bodočnosti odkrili novo vizijo za uresničevanje lastnih delovnih in življenjskih potencialov, bodo spremembe predvsem defenzivne, služile bodo temu, da bi se čim manj spremenilo in da bi strahovi dobili kolektivni karakter. Lahko nastaneta dva procesa, ki se navidezno potrjujeta in ki se v trenutku stopnjevanja lahko popolno spremenita v paniko in vodita do razpada temeljnih družbenih vrednot.

Po eni strani mora socialno delo prispevati pomemben delež k ohranjanju spoštovanja do obstoječih zakonov, ki zagotavljajo socialno varnost državljanov, po drugi strani pa morajo socialni delavci sodelovati pri oblikovanju inovativnih pristopov in novih strategij za zagotavljanje socialne varnosti vseh ljudi in tudi za mobilizacijo vseh potencialov pri spreminjanju sedanjega stanja. Gre za to, da se ne poruši dosežena stopnja zaupanja ljudi v družbene ustanove in mehanizme in za zagotavljanje socialne varnosti vsakogar. Po drugi strani pa je potrebno ustvarjati tudi druge možnosti zagotavljanja socialne varnosti na nov način z mobilizacijo lastnih resursov in z doseganjem večje skladnosti vseh ustanov pri uresničevanju reformnih sprememb.

Socialno delo se ne identifikira z nobeno politično organizacijo, ker bi s tem izgubilo možnost podpiranja posameznikov. Socialno delo pa je po drugi strani življenjsko zainteresirano za obstoj neodvisnih sindikatov in za razvijanje takih oblik politične organiziranosti, kjer bodo čimbolje zastopani interesi ekonomsko in socialno deprivilegiranih skupin prebivalstva.

Boriti se za dosledno spoštovanje zakonov, ki služijo uresničevanju socialne varnosti ljudi, pomeni istočasno, da na določenem področju preprečujemo monopolno prilaščanje nosilcev moči na račun šibkejših segmentov prebivalstva. S tem ko socialni delavci zavračajo sodelovanje pri poskusih nezakonitega odpuščanja delavcev in kratenja pravic zaposlenih, le navidezno otežujejo uspešno upravljanje podjetij, delovnih organizacij in drugih družbenih institucij. S takim delovanjem socialni delavci ne le ščitijo ljudi, ampak ščitijo tudi sistem pred notranjim razkrojem; na ta način socialno delo predstavlja varovalni mehanizem, ki posameznim segmentom

družbe onemogoča, da bi reševali lastne kolektivne interese na račun interesov drugih, kar bi pomenilo nazadovanje na nižje stopnje politične in družbene razvitosti oziroma kulture. Tako delovanje socialnega dela pa nikakor ne bi smelo pomeniti mehanično vztrajanje pri ponavljanju istih oblik socialne varnosti. Gre za to, da tudi socialno delo skupaj z drugimi dejavniki išče izhod iz kritične situacije v smeri družbenih inovacij in razvoja.

Boriti se za ohranjanje pravne varnosti posameznikov in za dosledno uresničevanje vseh zakonskih možnosti zaščite slehernega posameznika pa pomeni tudi ohranjanje in razvijanje novih potencialov v kulturi in družbi. Na primer posameznik, ki je bil odpuščen iz dela in ga spremlja bolj ali manj jasno zavedanje, da se je to zgodilo na nelegitimen način, s psihološkimi pritiski z zastraševanjem in manipulacijami, v situaciji, ko se je znašel sam ali kot član manjšinske skupine pred organiziranim ustrojem delovne organizacije, lahko doživi tako globoke poškodbe osebnega dostojanstva in svoje socialne identitete, da izgubi zmožnost integriranja destruktivnih impulzov. Destruktivnost se lahko obrne proti sebi (delomrzništvo, alkoholizem, narkomanija, duševna bolezen, samomor) ali se obrne v primarno skupino (nasilje v družini, razkroj družine, delegiranje destruktivne vloge drugim članom družine) ali pa se obrne navzven v družbeno okolje (nasilništvo in delinkvenca v bivalnem okolju), nagnjenje k vključitvi v fundamentalistične skupine z ideološkimi ali verskimi obeležji, ki se lahko razvijajo v smeri subverzivnega in diverzivnega delovanja. V vsaki družbi je računati na določen destruktivni potencial, ki ima v končni posledici lahko celo družbeno konstitutiven pomen. Kadar upade pravna in socialna varnost do določene stopnje, destruktivni potenciali lahko tako porastejo, da vplivajo na kriminalizacijo samih institucij. Taki procesi so skrajno nevarni, zato je v kriznih razmerah toliko pomembnejše, da se najdejo posamezniki in skupine, ki zastopajo zahteve po ohranjanju temeljnih družbenih norm in po negovanju družbene pravičnosti.

Bernard Stritih je višji predavatelj na Višji šoli za socialne delavce v Ljubljani.